

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), д-ра *Коларића Рудолфа* (Љубљана), *Конеског Блажа* (Скопље), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад), д-ра *Сивановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васи* (Скопље), д-ра *Храстиче Маји* (Загреб)

XXIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1958

PROBLEM PROUČAVANJA JUGOSLAVENSKE KNJIŽEVNOSTI XX VIJEKA

Naslov referata ukazuje na veoma opširnu i istovremeno zamršenu građu: na književno stvaranje kroz pedeset godina i njegovo literarno-kritično i literarno-historisko proučavanje. Ta je književnost, stvaralačka i kritička, nastajala na tri različita jezika, dakle, kod nekoliko naroda. Riječ je o kompleksnim pitanjima, među kojima je ponekad čak i samo djelomično problematska srodnost.

Prije nego što prijedem na samo pitanje, moram s nekoliko riječi spomenuti o kakvom se vremenu radi.

Za tih se pedeset godina naime zbio niz događaja, koji idu među najkrupnije povijesne činjenice u životu naših naroda. U to je vrijeme bila likvidirana turska imperija, čime je dokraja prestala njezina okupacija u jednom dijelu naših zemalja. Propala je Austro-Ugarska monarhija, što je značilo oslobođenje drugog dijela našeg teritorija. Prvi put u historiji došlo je do političkog ujedinjenja jugoslavenskih naroda. Domaći kapitalizam i prodiranje stranog kapitala na Balkan doživjeli su u to doba svoju kulminaciju — i svoje propadanje. Revolucija je stvorila uvjete za nastanak socijalističkog društvenog poretka, i danas se nalazimo na početku toga razdoblja.

Ti su se krupni događaji odvijali u sjeni triju ratova: Balkanskog rata, Prvog i Drugog svjetskog rata. Kod pojedinih su naših naroda kao popratna pojava bile i druge činjenice ne manjeg značenja, recimo talijanska okupacija dijela slovenskog i hrvatskog nacionalnog teritorija u razdoblju između dva rata, ili istovremeno makedonsko potpadanje pod nove oblike susjedne političke i kulturne dominacije.

Sve su to poznate činjenice. Navodim ih, da bih naglasio, kako su one bile važne i za umjetnička pitanja, o kojima govorim. Bile su nemir vremena. Bitno su utjecale na sudbinu naroda kao cjeline i na život svakog pojedinca; zbog toga čine suštinski dio našega životnog iskustva, nešto, što je svijesno ili podsvijesno stalno prisutno.

Knjiženost je jedan od oblika društvene svijesti. Nemoguće je, da se takve činjenice istorijskog zbivanja ne bi odrazile u njezinu stvaralaštvu: u idejama koje je iznosila i zastupala književnost, u učešću kod rješavanja gorućih pitanja i u motivima, koji su se kao novost pojavljivali u književnim djelima.

To bi bilo dovoljno, da jugoslovenske književnosti toga vremena uzmo-gnu pretstavljati nabijen proces, pun unutrašnje sadržajne dinamike. Ali je književnost imala i svojih vlastitih problema, problema stvaralačke vrste. U brzem tempu nego ikada ranije mijenjali su se pogledi na književnu me-todu, koja bi bila sposobna, da fiksira sadržinu vremena.

Na početku XX stoljeća nijedna naša književnost nije predstavljala jedinstven stvaralački proces. U njima je paralelno živjelo nekoliko knji-ževnih pravaca i svaki od njih nalazio je svoje vlastito teoretsko objašnjenje.

Tri su pravca pripadala tradiciji: romantizam, realizam i naturalizam. Prvi, romantizam, bio je prevladan i njegov stvaralački način napušten, ali su se još uvijek održavali neki njegovi bitni sastavni elementi, naprimjer duboki i naglašavani patriotizam, koji je bio inače, u to vrijeme, rijetka pojava u književnosti velikih evropskih naroda. Realizam je tada već proživio kulmi-naciju, ali je ipak ostao u očima suvremenika u stvari vodeći književni pravac. Pripadali su mu glavni pisci i pjesnici starije i srednje generacije, imao je izgrađenu društvenu ideologiju, koja je varirala od liberalizma do simpatija za socijalizam, imao je pročišćena pitanja umetničkog postupka i svoju čvrstu publiku. Treći, naturalizam, u našim se prilikama rodio kao nedo-nošće, za koje nisu postojali vanjski uvjeti života. Građansko se društvo tek izgrađivalo, pa nije mogla naći pravog mjesta žestoka naturalistička kritika njegovih moralnih i socijalnih nazora i postupaka. Budući da se nije izživio u svoje pravo vrijeme, pred kraj XIX stoljeća, i da u našim književnostima nije razvio svoju racionalističku tehniku crtanja i kompozicije, ostao je i dalje kroz čitavu prvu polovinu našega vijeka privlačna senzacija za mnoge pisce, jer je pružao mogućnost snažnog djelovanja na dio publike. Natu-ralizam na taj način nije došao do svog punog razvitka ni u jednoj našoj književnosti, ali je zato ostao na sporednom kolosjeku kao stalna pratnja vodećih smjerova.

Ta su tri pravca tekovine velike tradicije prošloga vijeka.

Na početku stoljeća simbolizam je bio borbena novost. Kod nas su ga nazvali moderna. Do njega je došlo s malim zakašnjenjem, kad su za to sazrele društvene prilike, pa se javio svuda; kod Slovenaca, Hrvata i Srba, u veoma jakom oblika. Dok je realizam imao pretežno lokalne crte, simbo-lizam unosi kozmopolitsku širinu. Moderna znači velik prodor novog načina psihološkog promatranja, razotkrivanje intimnih vrsta proživljavanja, izdi-zanje čovjeka i njegove individualnosti, zauzimanje mnogo oštrijeg stava prema društvenim pitanjima, bilo da propovijeda sudjelovanje u dnevnoj borbi, bilo da traži potpuno povlačenje iz nje; u svakom slučaju ona znači otvaranje sasvim novih izražajnih mogućnosti. Kao i uvijek, tako i sada, promjene nastaju najprije na sadržajnoj strani književnog djela, pa tek onda u izrazu. Te su promjene bile toliko jake, da nastup Moderne znači stvarno prijelom, u razvojnoj crti novije književnosti. Tu se pojavio moderni čovjek sa svojim intelektualnim pogledima, koji u književnosti preuzimaju dota-dašnju ulogu osjećaja i sentimentalnosti.

U tom momentu došlo je do krupnog nesporazuma između književnog tvorca i književnog kritičara. Kritičar nije slijedio promjene, nije uočio njihovu duboku opravdanost i razloge, i nije mogao ostati tumač između pjesnika i publike. Promjenu nisu razumjeli ni literarni historičari; rijetki su među

prvima i drugima izuzeci. Zapravo je zapanjujuća činjenica, da kod tumačenja umjetničkih djela, od svih razdoblja najteže razumijemo svoje. Literarnim je historičarima lakše pisati o prilikama, koje obnavljaju isključivo intuicijom uživljanja u historijske dokumente, nego u prilike, u kojima sami žive, pa su im poznate do sitnica. Obično je literarni historik za čitavu generaciju iza pisaca i time iza života. Njegove su oči uperene u prošlost, pa teško razumijeva upravo ono, po čemu se suvremenost razlikuje od prošlosti, što posljednje vrijeme unosi novo u razvitak. Taj se nedostatak prvi put uočio u odnosu prema Modernoj.

Već oko 1910 godine dolazi kod nekih predstavnika Moderne, a još snažnije u novoj pjesničkoj generaciji, do vidnog napuštanja pjesničkog impresionizma. Osobine simbolističkog stiha postale su tada već opće dobro evropskih, pa i naših književnosti. Dovele su do široke primjene slobodnog stiha i do pronalaženja nesrazmjerno veće muzikalnosti pjesničkog jezika. U promijenjenoj društvenoj situaciji, sa povećavanjem međunarodne napetosti, procvatom imperijalizma, zaoštavanjem kolonijalizma i opasnim mogućnostima rata, književnik nije mogao, da se zatvara u svoj intimni svijet i proglašava svoju dezinteresiranost ili pasivni otpor protiv političkih prilika. Iznenada ga je obuzeo užasan strah za sudbinu Evrope i čovjeka. Iz toga se u književnosti rodio novi pokret, koji nešto kasnije dobija ime ekspresionizam, kao reakcija na impresionizam. Umjesto hvatanja momentalnih utisaka tražilo se bitno. Taj se pravac u našim književnostima javio bez običnoga zakašnjenja, što je nova pojava u našem razvitku, a može se objasniti kao posljedica srodnog društvenog stanja kod nas i kod susjednih naroda. Prvi svjetski rat je ubrzao formiranje pokreta. Ekspresionizam dobija snažnije predstavnike u hrvatskoj i slovenskoj književnosti nego u srpskoj.

U nemirnim godinama poslije rata književna panorama postaje još bogatija i time složenija. Iz Moderne su bili mogući dalji razni putovi. Djelimično su naznačeni već u njoj samoj, jer ni u jednoj našoj književnosti ona nije bila nikad jedinstvena, nego su se u njoj krile razne, sada bolje, sada slabije razvijene varijante. Makoliko bila značajna njezina ostvarenja, razvoj nije mogao ostati na tome, jer bi to značilo stagnaciju. pisci se nisu mogli vratiti ni na poziciju starog realizma, jer se književnost ne kreće unatrag. Kod svega toga bila je donekle različita situacija proze i poezije. Simbolizam nije naročito razvijao prozu, njegova je domena bila lirika. Roman i priča traže radnju i jasnoću u izlaganju, a ne suptilne momente refleksije strogo samoanalizatorske prirode. Zbog toga se proza rano oslobađala simbolizma. Put je vodio u nekoliko podvrsta: u psihološki roman, u društveni roman ili roman određene društvene sredine, u pojavu romana — rijeke i slično. U našim su se književnostima pisci sve više udubljavali u sredinu iz koje su izašli, unosili u književnost njezin posebni, lokalni svijet sa njegovim društvenim, ličnim i moralnim problemima. Taj vid književnog stvaranja nije zadavao teškoća ni publici ni kritici, jer je uglavnom ostajao u granicama produbljenog realizma, u načinu crtanja okoline društva, čovjeka i njegovih strasti. Artizam Moderne djelovao je na tu prozu da je birala jezik i pronalazila nijanse u izrazu.

Mnogo je zamršeniji razvitak drugog pravca puta iz Moderne, koji dolazi do izražaja djelimično već u ekspresionizmu, a naročito u nadrealizmu.

Tražen je po labirintima ljudske psihe, koje je započelo sa romantikom i snažno se produžilo za dekadanse i simbolizma, naročito kod Remboa i Maloarméa, dolazi kod nadrealizma do novog pronalaska. Dotada je ljudska svijest važila kao glavni motor pjesničke inspiracije. Sada joj se priključuje podsvijest, psihički automatizam u raznim vidovima kao popratna ili čak samostalna snaga inspiracije. U tom novom traženju istupa ljudska psiha kao bogatiji i bujniji kompleks nego ranije. Od realizma unaprijed razvijali su se dalji pravci u umjetnosti u uskoj vezi sa naučnim istraživanjima i dostignućima, naročito u prirodnim naukama. I egzaktnost posmatranja literatura je uzimala sa naučnih područja. Uvođenje nekontrolirane svijesti kao stvaralačkog impulsa nastupa u vrijeme kad se psihološka nauka uveliko zanimala tim problemima. Kao svaka umjetnička pojava i taj je pravac imao svoje korijene u određenoj društvenoj situaciji. Njegov se nastup u srpskoj književnosti vremenski podudara sa razvitkom u matičnoj književnosti, francuskoj.

Umorni od lutanja po ćorsokacima usamljenog individualizma i zasićeni eksperimentiranjem sa jezikom kao sredstvom književnog izraza, mnogi su se pisci sredinom razdoblja između oba rata smirili i uputili lakšim stazama. Bila je to posljedica iščezavanja psihoze novog boemstva poslije Prvog rata i čitavog onog nemira što ga je na svim područjima ostavio rat sa svojim dubokim promjenama. Ali je to bio i refleks na novu situaciju, koju je stvarala pojava fašizma u Evropi, a u domaćim odnosima odražaj razvijanja socijalnih prilika u staroj Jugoslaviji. Književnici su se vraćali realističkoj metodi pisanja, ali se je duh književnosti razlikovao od starog realizma: bio je pun razumevanja za muke sitnoga seljaka, radnika, namještenika i omladine, pun humanosti. To je odredilo i njegovo ime: novi ili humani realizam.

Kao i u svima razdobljima, i sada je književnost odigrala veoma značajnu ulogu u koncentraciji otporne snage naroda u novoj historiskoj situaciji.

To bi bio otprilike veoma površan pregled osnovnih književnih pojava kod nas u XX vijeku. Vrijedno je naglasiti, da to nisu malo značajne književnosti. Dostigle su u artizmu izraza i pronicljivosti psihološkog crtanja evropsku visinu, i obogatile evropske književnosti novim motivima i lokalnim koloritom. One se izdižu i svojom snažnom idejnom čistotom i humanizmom. Nekoliko pisaca, pjesnika i esejista kvalitetom i suvremenošću svoga rada pobudilo bi znatan interes u svijetu, da su pisali jezikom koje velike nacije.

Dolazimo sada do našeg pitanja: u kakvom se stanju nalazi proučavanje naših književnosti XX vijeka? Kojim su se putevima kretale i kakav su rad obavile književna kritika i literarna historija?

Nemoguće mi je da u ovom okviru dam bibliografski pregled tih oblasti. Zadatak Kongresa je drukčiji: da utvrdi smjernice prošlosti, i ako je moguće, budućnosti; zbog toga bih se zadržao samo na najosnovnijim, čvornim pitanjima literarne historije i kritike.

Te su oblasti kod nas mlade, još mlade nego umjetnička književnost. Književnu kritiku rodilo je razdoblje realizma, dok prava literarna historija nastaje zapravo tek potkraj stoljeća. Zbog toga se ona i okoristila općim stanjem literarne historije krajem stoljeća i od njega učila svoju metodu rada. Tu je važno utvrditi jednu činjenicu. Kako nismo imali literarne historije

u vrijeme vlade filološko-kritičke škole u njoj, nismo dobili studije sa filološko-kritičnim ocjenama starijih pisaca, niti smo dobili filološko-kritička izdanja pisaca. Iznimke su rijetke.

Novija književnost dobija svoje prve tumače iz generacije suvremenika, naučnih pripadnika Moderne ili bar suputnika Moderne. Oni su trasirali prva naučna istraživanja, izveli analize, utvrdili grupe i dali prve karakteristike. Ako se osvrnemo samo na prve vrhove, moramo spomenuti kod Srba Jovana Skerlića, kod Hrvata — nešto kasnije — Antuna Barca i kod Slovenaca Ivana Prijatelja. Svi su oni naoružani čvrstom literarnohistorijskom školom, iako dobivaju obrazovanje u raznim središtima. To je utjecalo na način, kako su započeli organizirati svoj istraživački rad. S jedne su strane još uvijek pod snažnim dojmom pozitivističke škole, uglavnom njemačke, koja je precizno utvrđivala sve vanjske činjenice oko književnog zbivanja, stvarajući time čvrst kostur svoje metode. S druge je strane bila tu francuska škola sa varijantama svog razvitka od Sent Beva do Henekina. Dok je filološka škola stavljala u središte filološko-jezičnu interpretaciju književnog djela, dotle osnivač biografske kritike Sent Bev prenosi težište na ličnost autora, smatrajući, da nije moguće prosuđivati djelo nezavisno od životnog iskustva čovjeka, koji ga je napisao. Proučava se porijeklo, rod, obitelj pisca i određuje ontogenetsko i filogenetsko djelovanje na psihičnu strukturu. Nastaju takozvani literarni portreti. Danac Brandes, po studijama filozof, prebacuje težište zanimanja literarnog historičara na misaona, idejna strujanja u književnosti. Ten ide u drugu stranu, istražuje društvenu sredinu iz koje je niknula literaria tvorevina. Heneken stvara pred kraj osamdesetih godina pokušaj, da literarna historija, po uzoru na prirodne nauke, postane egzaktna nauka sa analizom estetske, psihološke i sociološke strane umjetničkog djela.

U takvoj se duhovnoj atmosferi kretao interes tadašnjih predstavnika naše literarne historije. Skerlić je upoznao francuske teoretičare, koji su naslijedili pozitiviste, na izvoru. Prijatelj ih je studirao i o njima pisao. Od ne manje važnosti je za njih utjecaj ruskih revolucionarnih demokrata i njihove teoretske misli o problemima književnosti. No sve to dobiva u konkretnom radu aplikaciju na književnosti maloga naroda, koji se tek probija do svoje samostalnosti. Zbog toga se književni historičar nije mogao zadržavati isključivo na psihološkim i estetskim problemima, nego je morao još i kako istraživati, koje su prepreke na putu izdizanja nacije i narodne kulture.

Kad pod tim kutom razmatramo djelatnost prve generacije, koja se pozabavila problemima dvadesetoga stoljeća, moramo utvrditi, da njezin rad nosi sve biljege vremena i da je značio tek početak istraživanja. Sudbina općenito nije bila naklonjena tim predstavnicima. Skerlić je u svojim studijama obradio niz portreta i u *Istoriji nove srpske književnosti* u V završnom dijelu *Današnja književnost*, prvi prikazao unutrašnju strukturu generacije. Odgojen u pozitivizmu i u estetskim pogledima realizma, Skerlić nije mogao uočiti i protumačiti ono što je bilo na Modernoj novo i bitno. Dao je opću sliku kulturnih i književnih prilika, izvršio podjelu vrsta po Brintjeru i iznio svoje estetske sudove na osnovu impresije. Iznenadna smrt presjekla je rad nadarenog mladog literarnog historičara i onemogućila razvijanje njegovog impulzivnog i ujedno veoma sistematskog stvaranja.

Još manje sretan je bio kod Slovenaca sa XX vijekom Prijatelj. Na još neistraženoj ledini ukopa se on u probleme XIX vijeka, koji su ga iz godine u godinu više teretili. U ranom razdoblju popeo se do velikih sintetičkih studija, koje su bar kao metoda pružale primjer moderne obrade. Obuhvatio je glavna duhovna strujanja i dao neke portrete iz prve polovine XIX vijeka. Kasnije je izdavao kritična i komentirana izdanja pisaca-realista i studije političke i društvene sredine. Tako su ostale sa tematikom Moderne jedine njegove rane studije, na primjer O Murnu-Aleksandrovu. Iako je izašao iz simbolizma nije postao njegov literarno-historijski tumač, niti je stvorio osnove za pregled XX stoljeća.

Kod Hrvata je rad dvojice prvih istraživača Moderne, Dragutina Prohaske i Branka Vodnika, ostao torzo. Obje spomenute metode, pozitivistična i sociološka, odražavaju se u Barčevu shvatanju historije književnosti. Izrastao je sa kasnijim razdobljem Moderne i postao njezin predstavnik u nauci; zbog toga ga je više interesirala najnovija književnost. Kakav je bio njegov postupak? Na osnovu filološko-kritične tradicije i naučnog pozitivizma došao je do spoznaje, da je nemoguć istraživački rad bez kritičnih izdanja pisaca, bez točno utvrđenih biografskih činjenica i bibliografskih podataka, te bez poznavanja društvene pozadine djela. U takvom je uvjerenju priredio kroz niz godina 25 izdanja što sabranih ili izabranih djela jugoslovenskih pisaca što antologija. Ali, Moderna ga je uvjerila, da su književne tvorevine, roman, pripovijetka, novela, drama ili pjesma u prvom redu umjetnički akt koji nastaje samo jedanput. Prema tome bi težište moralo ležati na istraživanju umjetničko-izražajne strane djela. Veoma je često naglašivao, kako se literarni historičar mora uživljavati u djelo, da bi osjetio njegove osjećajne dubine. Ni on se nije mogao spasavati pred mnogim mukotrpnim zadacima, koji bi mogli obaviti i drugi. Na sreću ostaje taj rad sakriven iza esejističkoga načina pisanja. Bio je umjetnička priroda sa velikim sklonostima prema oblikovanju riječi. Dvojici pisaca XX vijeka posvetio je posebne knjige, Nazoru i Vidriću. To su moderne monografije sa problemima ličnost, djelo, vrijeme, stil, izraz i psihološki lik pjesnika. Obradivao je i niz manjih i malenih. Kad je pristupio sintezi, pero mu je zastalo na drugoj knjizi hrvatske književne povjesti, na književnosti apsolutizma.

U međuvremenu se teoretska misao razvijala dalje. Nemirno kretanje duhovnih nauka u Njemačkoj prije i poslije Prvoga rata ponekad se odražavalo i kod nas. Za njemačku je nauku o književnosti karakteristično da je primila pobude sa bliskih područja od filozofije i povijesti umjetnosti i to ne uvijek sretno.

Učvrstila su se naročito tri pravca. Duhovno-historiski (*Geistesgeschichtlich*), za koje je dao poticaj Vilhelm Diltey. Svoj organ je dobio u časopisu *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*. Pravac zagovara mišljenje, da su umjetnost i književnost izraz duše naroda i njezina glavna inkarnacija. Zbog toga on želi razotkriti kod pisaca elementarne crte, koje bi najbolje odgovarale takvoj najdubljoj narodnoj duši. Pravac je u vezi sa ekspresionizmom. Drugi njemački pravac je bio formalno-analitičke prirode. Taj je htio obogatiti literarnu nauku stilskim pojmovima iz povijesti umjetnosti. Njegov je osnivač bio Velflin. Treći je pravac bio

fenomenološki, paralelna pojava fenomenološkoj školi u filozofiji. Taj nije tumačio literarno djelo u njegovoj genezi i oblikovanju, nego u bitnosti. Oko svih tih pravaca bilo je napisano mnogo rasprava sa opširnim izlaganjima u filozofskom rječniku.

Naša je nauka o književnosti između dva rata propustila priliku, da se posluži tekovinama ruske formalističke i češke strukturalističke škole. To su metode statističkog utvrđivanja zvučnog karaktera pjesničkog odnosno proznog jezika. Posebnim postupcima nastavlja se umjetničko djelo u niz strukturalnih elemenata, koji se istražuju mjerenjem. Rezultati su nerazmjerno sigurniji nego prvi ili opći akustični ili optički dojam. Jasno, da brojevi iz statistike ostaju mrtav i gluv materijal, ako se njima ne služi stvaralačka snaga literarnog historika.

Samo sporadično nailazimo na reflekske najmodernijih stranih smjerova kod nas. Na nešto srodno kao što je bio njemački duhovno-historiski pravac nailazimo kod jednog dubljeg cjelovitog prikaza slovenske književnosti između dva rata, u *Pregledu slovenskoga slovstva*, što ga je izdao godine 1934 Anton Slodnjak. Slovenski literarni historičar traži u književnim djelima elemente, koji su određivali psihu pojedinca i čitavog nacionalnog kolektiva, „dušu naroda“, to jeste narodni genije. Formalističku metodu i strukturalističku metodu je proširio u srpski kulturni krug Kiril Taranovski, dok je kod Slovenaca izašla godine 1939 knjiga *Slovenski vers Aleksandra Isačenka*. Isačenko je analizirao uglavnom Prešernov jezik i stih.

U razdoblju između dva rata literarna historija je prepuštala izučavanje književnosti XX stoljeća uglavnom književnoj kritici i time dnevnoj praksi, koja je manje stalozene prirode. Na području kritike se vodio boj za lice i nalije nove književnosti i vodi se još danas. Tu bi bilo potrebno navesti kod svih naših naroda niz poznatih imena kojih rad se proteže djelomično i u povijest književnosti. Ti su istraživači i pratioci stvarno zadužili književnost, jer bi mnogi sudovi tekuće literarne kritike i esejistike mogli preći nepromijenjeni u literarnu historiju. Ti su istraživači ispravili mnoge pogreške ili površne sudove prvog razdoblja. Naročito je bilo to potrebno kod ocjenjivanja srpske i hrvatske Moderne.

Pravac koji je dao najznačajnije rezultate u književnoj kritici bila je ideološka socijalna kritika. Razvijala se pod često veoma neugodnim okolnostima, od revolucionarnih časopisa poslije 1918 godine, do svoje kulminacije u tridesetim godinama (tada su bile veoma zapažene Gligorićeve literarne kritike i literarne historiske analize) i druge kulminacije, uoči Drugoga rata, kad su se teoretičari marksisti veoma duboko zaokupili i književnim zbivanjima. Pojava socijalne kritike na osnovu marksizma javlja se uporedo sa prozom humanog realizma i znači zajedno s njim najsnažniji uspon naših književnosti.

Socijalistički realizam poslije rata kod nas nije našao ugodno tlo dijelom i zbog toga, što je imao prethodnika u humanom realizmu. Njihovi se ideali nisu podudarali. Socijalistički je realizam tražio heroja, koji bi propagirao društveni san, humani je realizam crtao čovjeka, koji se bori za bolje društvo a ostaje običan čovjek. Pobjeda je pripala pravcu, koji je bio bliži životnoj istini i zbog toga umjetnički prisniji.

Nije dugo, kako se Zoran Gavrilović potužio na „vapijuću prazninu u historiografiji srpske literature“. Mislim, da bi se to moglo proširiti na sve naše literarne historiografije: one se nalaze u krizi. Možda to nije kriza propadanja, nego predah za rastezanje. Pred našom literarnom historijom stoje zadaci, o kojima se dosta pisalo a nisu riješeni. Centralni je problem u primjeni dijalektičke metode i marksističkog shvaćanja povijesnog razvitka naše književnosti. To bi se moralo provesti tako da se jednaka pažnja posveti društveno-historiskom značenju književnosti u njezinim bogatim, raznovrsnim socijalnim pojavama i njezinu umjetničkom izrazu. U književnom je djelu od jednake važnosti njegova idejno-sadržajna kao i njegova umjetničko-estetska strana. Istraživač, koji bi zanemario jedno ili drugo, ostao bi na pola puta, jer ne bi iz djela iscrpao ono što djelo sadržava. Roman je umjetnički akt, pa treba pristupiti njemu sa mjerilima umjetnosti. Treba pronaći metodu rada, koja bi bila jednako sposobna utvrditi sve ideološke osobine kao i osobine, zbog kojih umjetnička tvorevina djeluje na naše organe za estetsko proživljavanje.

Pitanja su jasna u oblasti ideologije, ali nisu sasvim jasna u oblasti estetike. Klasici marksizma su razvijali svoje osnove teorije književnosti i estetike u vrijeme vladavine realizma u književnosti. Oni nisu mogli predviđati put razvitka umjetničkog izraza, kao što danas nitko ne može reći kakav će umjetnički stil vladati krajem ovog stoljeća. Za umjetnost važe zakoni društvenog razvitka, jer nastaje u društvu i predstavlja jednu od oblika društvene svijesti, ali uz njih važe i posebni zakoni umjetničkog stvaranja, koji su više psihološke prirode. Danas je jasno, da je čitav razvitak književnosti posle realizma i naturalizma išao i ide u pravcu sve većeg produbljavanja na unutar i da određuje to i posebne, nove jezično-izražajne mogućnosti.

Ako smijem izreći svoje mišljenje, marksistička estetika ne bi se trebala pridržavati realističkih tvorevina kao jedinih naprednih i time ujedno i umjetničkih. Nisu sve nerealistički koncipirane tvorevine reakcionarne, kao što nisu sva realistička djela idejno napredna. Kad bismo se pridržavali suprotnog stajališta, zapravo bi za nas prestala sva umjetnost da bude umjetnost tamo negdje oko 1900 godine. I sa modernim umjetničkim djelima, to jeste sa simbolističkim, novoromantičnim, ekspresionističkim, nadrealističkim, neoekspresionističkim itd. Treba postupati na isti način, kao sa realističkim: istražiti društvene uvjete u kojima je djelo nastalo i idejnost koju sadržava pa prema tome donijeti zaključak o njegovoj društvenoj korisnosti ili štetnosti. No morao bi utvrditi i način, kako je pjesnik iznio svoja proživljavanja i realizirao svoj stvaralački impuls.

Istraživač bi kod ocjene pojedinih književnih djela, tvorca, pokreta ili čitavog razdoblja morao voditi računa jednako o klasno idejnoj poziciji umjetnika i društvenom značenju njihovog djela, kao i o načinu prikazivanja realne ili irealne, fizičke ili psihičke stvarnosti kroz umjetnička ostvarenja. To nije nespojivo.

Ne postoji u nauci jedan jedini smjer rada, koji isključuje sve druge I danas je nužno razvijati rad literarnih historija u raznim pravcima. Kao i prije 50 godina, i danas je potrebno utvrđivati činjenice. Potrebno je pratiti društvene analize i ne bi bilo loše, kad bi se historičari više posvećivali i najnovijem razdoblju i time pomogli i literarnoj historiji, da se već jednom

riješi teškog posla na tuđem području za koje ne raspolaže ni sa dobrim naučnim metodama rada. Ali je potrebno vršiti i glavni zadatak: razotkrivati i proučavati umjetnički vid literarnih tvorevina.

Naša bi povijest književnosti trebala smionije osvajati i razvijati teorisku misao i marksističku estetiku. Istovremeno bi morala osvajati nove načine prodiranja u strukturu umjetničkog izraza, njegovu evoluciju i bogatu raznovrsnost, kojom se odlikuje upravo najnovije razdoblje. Kad bi joj to uspjelo, postala bi dobar tumač književnosti. Možda bismo time mogli podići našu naučnu oblast na visinu, koju su svojim stvaranjem već postigli jugoslovenski pisci.

d-r Fran Petre